

ПАЛЕМІЧНАЯ ПРОЗА ФОЦІЯ: ПАСТАНОЎКА ПРАБЛЕМЫ

Канстантынопальскі патрыярх Фоцій (820–891 гг.) – цэнтральная фігура Македонскага Адраджэння ў Візантыі, а можа і ўсёй візантыйскай культуры. Знакаміты французскі візантыніст Поль Лемерль піша пра яго так: “...Гэты чалавек быў настолькі таленавіты, быць можа, геніяльны, і развіў такую дзіўную актыўнасць, задавальняючы сваю гэтак жывую дапытлівасць, што і з нашага пункту гледжання ён набывае значнасць адпаведна сваім выключным вартасцям. Ён узвышаецца над гэтым вялікім IX стагоддзем Візантыі, які ў цараваннях Феафіла, Міхаіла III і Васіля I ужо змяшчае зародак бліскучага апагею наступнага стагоддзя” [1, с. 260].

Вядомы савецкі і рускі даследчык культуры С.С. Аверынцаў сцвярджае, што “пара Фоція – гэта час, калі візантыйская культура, прайшоўшы праз крызіс, робіць нейкі неабходны і неадменны выбар, калі закладваюцца асновы для ўздыму інтэлектуальнага жыцця на некалькі стагоддзяў наперад” [2, с. 44].

Нарадзіўся Фоцій у заможнай арыстакратычнай сям’і ў сталіцы Візантыйскай імперыі. Сярод яго родзічаў быў патрыярх Тарасій, прыхільнік ушанавання святых абразоў. Фоцій атрымаў бліскучую адукацыю, дасканальна ведаў граматыку, паэтыку, рыторыку, медыцыну. Сродкі дазвалялі яму купляць розныя кнігі [3, с. 12]. Фоцій займаў высокія дзяржаўныя пасады. Службовую кар’еру чыноўніка ён пачаў у імператарскай канцылярыі і дасягнуў там самай вышэйшай пасады – протаасікрыта. Гэта давала магчымасць стаць патрыярхам [1, с. 268]. Будучы вельмі адукаваным чалавекам, Фоцій выкладаў розныя навукі. Сярод яго вучняў былі людзі з самых вышэйшых слаёў грамадства: ён навучаў імператара Міхаіла і Канстанціна Філосафа. У 858 годзе Фоцій, яшчэ будучы свецкім, быў узведзены на патрыяршы трон, прайшоўшы за шэсць дзен паслядоўна праз усе ніжэйшыя ступені святарства ад чытальніка да біскупа. У тым, што свецкі выхаваны чалавек быў абраны патрыярхам, не было нічога незвычайнага – у гісторыі візантыйскай царквы ўжо былі такія выпадкі (патрыярхі Тарасій і Нікіфар) [4, с. 26].

Фоцій, перш за ўсё, вядомы як аўтар «Мірыябібліёна» («Бібліятэкі»). Праца складаецца з аглядаў кніг, прачытаных Фоціем і яго вучнямі, гэта 279 канспектаў (“кодэксаў”), дзе ўпамінаецца каля 400 назваў кніг. Дзякуючы «Мірыябібліёну» мы маем звесткі пра многія творы антычнасці, якія ў іншым выглядзе да нас не дайшлі. «Мірыябібліён» падвёў вынікі развіцця візантыйскай культуры ў папярэдні перыяд, як бы даў яму ацэнку.

Акрамя “Мірыябібліёна” патрыярх Фоцій напісаў шэраг сачыненняў на богаслоўскія тэмы, вядома шмат яго казанняў, а таксама лістоў па дыпламатычных і богаслоўскіх пытаннях.

Асноўнае палемічнае сачыненне Фоція “Містагогія Св. Духа”. У ім абвяргаецца вучэнне рымска-каталіцкай царквы пра паходжанне Св. Духа. Аднак, крытыка дагматыкі і абрадаў заходняга хрысціянства была прадпрынята Фоціем значна раней, яшчэ ў перыяд яго першага патрыярштва (858–867 гг.) у “Энцыкліцы ўсходнім патрыярхам”.

Сучасны даследчык палемічных сачыненняў Фоція Т. Хайнталер сцвярджае: “Энцыкліка” тэматычна прадугледжвае сабор 867 г., скідае папу Мікалая I (858–867) і падвяргае яго анафеме. Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што, нягледзячы на ўсе праблемы, звязаныя з гэтым саборам, акты якога былі знішчаны па загадзе IV Канстанцінопальскага сабора (869/870), – гэтая энцыкліка фармулюе тыя абвінавачванні, якія пасля сталі выкарыстоўвацца супраць лацінян” [5, с. 46].

Задоўга да Т. Хайнталера падобную думку выказаў знакаміты расійскі візантыніст Ф. Успенскі. Вучоны адзначаў, што да 866 года адносіцца “найважнейшы з царкоўна-палітычнага пункту гледжання помнік – акружнае пасланне Фоція да прадстаўнікоў Усходніх цэркваў, у якім Канстанцінопальскі патрыярх рашуча і беспаваротна паставіў пытанне аб дагматычных рознасцях у веравучэнні паміж Заходняй і Усходняй Царквамі...” [6, с. 106]. У працы Ф. Успенскага прыведена ў перакладзе з грэчаскай мовы на рускую большая частка “Энцыклікі ўсходнім патрыярхам”.

Узнікненню рэлігійнай палемікі паміж Захадам і Усходам хрысціянскага свету садзейнічалі вострыя супярэчнасці ў пытанні хрышчэння балгар. Менавіта ў гэты час візантыйская царква звярнула ўвагу на дагматычныя і абрадавыя розніцы ў рымскай і усходніх царквах.

У першую чаргу было закранута пытанне аб “філіокве.” Яно не было новым. Як лічыць І. Мейендорф: “Ужо ў IV стагоддзі разуменне Тройцы грэкамі і лацінянамі было розным. Заходні падыход сфармаваўся ў дыспуце з арыяністам: ні той, ні іншы бок не сумняваліся ў тым, што Айцец, Сын і Святы Дух – тры розныя Асобы, але арыяне адмаўлялі іх адзінасць. У багаслоўі айцоў-кападакійцаў кропкай пачатку і асноўнай рэальнасцю былі тры Асобы, тры боскія істоты, і таямніца Бажаства пачыналася з вызнання Пятра (Мц. 16:17), з зацвярджэння веры ў боскасць Хрыста – гэта значыць аднаго з боскіх асоб. Заходняе троічнае багаслоўе фармулюецца ў кнізе блажэннага Аўгусціна пра Тройцу (De Trinitate) і ўяўляе сабой філасофскае вызначэнне Бога як адзінай Сутнасці, у сярэдзіне якой Асобы вызначаюцца як унутрыбоскія «адносіны» (relationes)” [7, с. 337].

Упершыню на афіцыйным узроўні прыстаўка “філіокве” была ўведзена ў Сімвал веры на III Таледскім саборы ў маі 589 года, калі іспанскі кароль Рэкарэд адрокся ад арыянскай ерэсі. Яна задумвалася як спецыяльнае падкрэсліванне боскай сутнасці Ісуса Хрыста ў процівагу арыянскаму сцвярджэнню. У часы Фоція “філіокве” ў большай ступені прызнавалася толькі царквой на Пірэнэйскім паўвостраве і не стала

афіцыйным вучэннем усёй рымска-каталіцкай царквы. Візантыйская царква доўгі час адносілася да гэтага заходняга дагматычнага новаўвядзення царпіма. Аднак сутыкненне падчас хрышчэння Балгарыі выклікалі яго вострую крытыку з боку Фоція. Таксама былі раскрытыкаваныя і несумяшчальныя з практыкай візантыйскай царквы заходнія царкоўныя абрады.

Фоцій напісаў “Энцыкліку ўсходнім патрыярхам” згодна з канонамі хрысціянскай палемічнай літаратуры. Галоўнымі аргументамі ў палеміцы паміж хрысціянамі былі спасылкі на Святое Пісанне, апостальскія правілы, пастановы сабораў, богалоўскія аўтарытэты.

У пачатку свайго паслання Фоцій сцвярджае, што шматлікія ересі былі пераможаныя баганоснымі мужамі, якія “лязом духа” ... “адсеклі самосейнае дурное пустазелле і далі ў чысціні ўзрастаць ніве Царкоўнай” [8]. У дадзеным выпадку палеміст спасылаецца на Новы Запавет, пасланне апостала Паўла да Эфесян (6:17). Спасылкі на Святое Пісанне сустракаюцца і ў іншых частках “Энцыклікі”. Таксама ў пачатку свайго паслання Фоцій звяртаецца да аўтарытэта першых чатырох Усяленскіх сабораў.

Затым ён пераходзіць да праблемы хрышчэння балгар і, абапіраючыся на Біблію, піша, што не прайшло і двух гадоў пасле гэтай падзеі, як “мужы і злосныя бязбожнікі ... мужы, з цемры вынырнуўшыя, – бо яны былі спараджэннем заходняга краю, ... напаўшы на народ новазацверджаны ў пабожнасці... нібы маланка або землятрус, або моцны град, а дакладней сказаць – як дзікі вяпрук, падрываючы і капытамі, і ікламі, ... разбурылі, знішчыўшы, лазу Госпада каханую і новапасаджаную” [8].

Пасля пераліку рымскіх абрадавых новаўвядзенняў Фоцій пераходзіць да дагматычных пытанняў. Вяршыня ўсяго зла – гэта спроба рымскіх місіянераў у Балгарыі змяніць Сімвал веры. Абурэнню палеміста няма меры: “Але ж не толькі ў гэтым яны праявілі сваё вар’яцтва, але калі ёсць якая-небудзь мяжа злу – накіраваліся да яго. Бо, на самай справе, у дадатак да згаданых бязглуздзіц на сам святы Сімвал веры, незнішчальны зацверджаны ўсімі саборнымі і ўсяленскімі пастановамі, спакусіліся яны – ох ужо гэтыя інтрыгі злыдня! – падрабляць фальшывай гульнёй розуму і прыпісанымі словамі, прыдумаўшы ў празмерным нахабстве сваім навіну, быццам Святы Дух зыходзіць не толькі ад Айца, але і ад Сына. Хто чуў калі-небудзь, каб падобныя прамовы прамаўляў хоць хто-небудзь з бязбожных? Якая каварная змяя зрыгнула такое ў сэрца іх?” [8].

Для крытыкі “філіюкве” Фоцій выкарыстоўвае палемічны прыём – звядзенне да абсурднага (*reductio ad absurdum*). Т. Харнталер лічыць адным з найбольш істотных аргументаў Фоція сцвярджанне: “Тое, што ўсё, не з’яўляецца агульным для ўсяе Тройцы, павінна быць уласціва толькі аднаму” [5, с. 50].

Такім чынам, ужо ў “Энцыкліцы” Фоцій даў крытыку “філіюкве”. Галоўныя яе моманты зводзіліся да того, што заходняе хрысціянства парушае манархію Бога-Айца, зводзіць Тройцу да двоіцы.

Сачынненні патрыярха Фоція супраць рымскай царквы сустрэлі на Захадзе хрысціянскага свету адпор. Цікава, што заходнееўрапейскія палемісты, як адначае сучасны расійскі даследчык дадзенай праблемы А.В. Бармін, асноўныя аргументы бяруць не са Святога Пісання, а з прац айцоў царквы. Фоцій пры ўсёй сваёй адукаванасці гэтага не зрабіў [9, с. 99].

Аднак, Фоцій узняў такія пытанні, вызначыў такія шляхі крытыкі абрадаў і дагматыкі рымска-каталіцкай царквы, што яны перажылі яго надоўга. Кожны раз, калі ўзнікалі новыя супярэчнасці паміж Захадам і Ўсходам хрысціянскага свету, аргументацыя і высновы Канстантынопальскага патрыярха становіліся актуальнымі.

Літаратура

1. Лемерль, П. Первый византийский гуманизм. Замечания и заметки об образовании и культуре в Византии от начала до X века / П. Лемерль. – СПб.: «Свое издательство», 2012. – 490 с.
2. Аверинцев, С.С. Философия VIII – XII вв. / С.С. Аверинцев // Культура Византии. Вторая половина VII–XII в. – М.: «Наука», 1989. – С. 36 – 59.
3. Каждан, А.И. История византийской литературы (850 – 1000 гг.). Эпоха византийского энциклопедизма / А. И. Каждан. – СПб: Алетейя, 2012. – 376 с.
4. Лебедев, А.П. История разделения церквей в IX, X, XI веках / А.П. Лебедев. – СПб.: Алетейя, 2001. – 320 с.
5. Хайнталер, Т. Энциклика Фотия патриархам Востока. Проект антилатинской полемики / Т. Хайнталер // Вестник ПСТГУ. – 2011. - Вып. 6. – С. 45–56.
6. Успенский, Ф.И. История Византийской империи: в 5 т. / Ф.И. Успенский. – М.:ООО “Издательство Астрель”, ООО “Издательство АСТ”, 2001 – 2002. – Т. 3: Период Македонской династии (867 – 1057). – 800 с.
7. Мейендорф, Иоанн (протоиерей). Введение в святоотеческое богословие / Иоанн Мейендорф (протоиерей). – Минск: Лучи Софии, 2001. – 384 с.
8. Окружное послание патриарха Фотия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hristianstvo.in/ru/content/> – Дата доступа: 15.09. 2015.
9. Бармин, А.В. Полемика и схизма / А.В. Бармин. – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. – 648 с.